

Περπατώντας στα Ψαρά τὸ νησὶ τῆς χορταροστεφανωμένης δόξας

«Γεννήθηκε στὴ Θεσσαλία ἀπὸ πατέρα μισο-Δημητσανίτη κι ἀπὸ μάννα Μακεδονίτισσα, ἔζησαν λίγα χρόνια στὰ Σάλανα, κουβαλήθηκαν ὕστερα μὲ τοὺς ἄλλους Ρωμιοὺς στὰ Ψαρά, τὴν ξερρίζωσαν ἀπὸ κεῖ τὰ κανόνια τοῦ Χοσρέφ, τὴν πῆρε ἡ σκούνα, τὴ δέχτηκε τ' Ἀνάπλι – κ' ἡ Μαρὼ πονοῦσε γιὰ τὴ Φραγκιά».

Ζαχαρίας Λ. Παπαντωνίου,
«Ἡ κυκλαμιὰ τ' Ἀναπλιοῦ»

Ἡ πόλι τῶν Ψαρῶν ἀπὸ τὴ θέση «Βίγλα». Στὸ βάθος ἡ ἱστορικὴ «Μαύρη Ράχη».

(Τοῦ ἀνταποκριτοῦ μας)

Τόση δόξα πῶς χωρᾶ σὲ ἓνα τόσο μικρὸ νησί: στὴν ὀμηρικὴ νῆσο Ψυρρίην, στὴν Ψύρα τοῦ Μεγάλου Φωτίου, στὰ Ψαρά τοῦ Αἰγαίου, στὰ μέρη τοῦ Κανάρη, τοῦ Παπανικολῆ, τοῦ Νικοδήμου καὶ τόσων ἄλλων κατὰ θάλασσα ἀγωνιστῶν τοῦ 1821; Δὲν εἶναι καὶ λίγο νὰ βρισκεσαι κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τῆς θρυλικῆς «Μαύρης Ράχης», τῆς «Ολόμαυρης Ράχης» ποὺ ὕμνησε ὁ ἔθνικὸς ποιητῆς. Μὲ τὸ Παλαιόκαστρό της, ὅπου οἱ Ψαριανοὶ ἐπέλεξαν τὸν θάνατο παρὰ τὴν παράδοση. Προτίμησαν νὰ γίνουν ὀλοκαύτωμα ἐκούσιο, παρὰ νὰ δοῦν τὸν τόπο τους –καὶ τοὺς ἀνθρώπους του– σκλαβωμένο.

Ἀπ' τὰ «Σπιτάλια» ἀγναντεύεις τὸν ὄντως μαῦρο βράχο, τὴν ἀκρόπολι τῶν Ψαρῶν, καὶ θαρρεῖς πῶς ὁ προεστὸς τῶν Ψαρῶν, ὁ Ἀντώνιος Βρατσάνος, κυττάζει τὸ πέλαγος περιμένοντας τοὺς Τούρκους, ἐνῶ ὁ Μικὲς Δούκας, ὁ ἱερεὺς ἐκ Ψαρῶν, «αὐτόπτης συναγωνιστῆς τῶν ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος ἐνδόξως ἐν τῷ ἱερῷ ἐκείνῳ ἀγῶνι πεσόντων», δέεται στὸν ναὸ τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου, στὸ Παλαιόκαστρο, ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν Ψαρῶν. Ὁ ἴδιος ἐπέζησε τῆς Ἀλώσεως τῶν Ψαρῶν καὶ μᾶς παρέδωσε, ἀργότερα, στὴ Σύρο, τὰ ἱστορικά: *Ἡμερούσια συμβάντα τῆς Αλώσεως τῶν Ψαρῶν ἢ Ἱστορία συγγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ ἱερέως Μικέ Δούκα*. Καὶ ὅταν αὐτοὶ φτάνουν καὶ πολιορκοῦν τὸ νησί, καὶ ζητοῦν τὴν παράδοση τῶν Ψαρῶν, ὁ Ἀντώνιος Βρατσάνος, ὡς ἄλλος Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος –κατὰ τὸν ποιητὴ Θεόδωρο Ἀλκαῖο, αὐτόπτη μάρτυρα στὸ γεγονός τῆς Καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν, στὸ ἔμμετρο ἔργο του *Ἡ Ἀλωσις τῶν Ψαρῶν*– ἀπαντᾷ:

«Πλὴν τὰς οἰκογενείας μας τί μέλλον τὰς προσμένει;
Ἄ, παρὰ δοῦλαι τῶν ἐχθρῶν καὶ ἄτιμοι νὰ ζῶσιν,
Εἰς τὴν πυριτοφυλακίην νὰ περισυναχθῶσιν,
Ὡστε ὀπότεν φθάσωμεν εἰς τὴν ἀπελπίσιαν,
Καὶ προχωρήσουν οἱ ἐχθροὶ ἐδῶ μ' ἐφόδου βίαν
Τότε τὸ πῦρ διαδοθὲν παντοῦ ἀνυπερθέτως
Νὰ φθεῖρη ταύτας, τοὺς ἐχθροὺς κι ἐμᾶς ἀνεξαίρετως
[...]

Ἀλλ' ἐπειδὴ φονεύοντα τὰ τῶν Ἑλλήνων ξίφη,
Τελείως δὲν ἐλάττωνον τὰ μανιῶδη στίφη,
Ὡς ὑποβοηθούμενα ὑπ' ἄλλων ἐρχομένων,
Καὶ ἐκ τοῦ στόλου συνεχῶς ἀποβιβαζομένων
[...]

Ἠκούσθη θρῆνος λιγυρὸς παιδιῶν καὶ παρθένων.
Κι εὐθὺς ὑπὸ τοῦ γέροντος τὸ πῦρ διαδομένον,
Ἄστράπτει ἤδη φοβερὸν· καὶ ἄγρια βροντῆσαν,
Αὐτοὺς ὁμοῦ καὶ φρούριον ἀνέτρεψε μὲ λύσσα».

Εἶχε προηγηθεῖ ἡ ἀποβίβαση τῶν Ὀθωμανῶν στὸν γραφικὸ κόλπο τοῦ Φτελιοῦ ὅπου, παρὰ τὴν γενναία ἀπλὴ μὲ τὸν ὑπεράριθμο εἰσβολέα, οἱ ἀμυνόμενοι Ψαριανοὶ ὡς ἐσχάτη ἀμυνα ἐπέλεξαν, στίς 21 Ἰουνίου 1824, νὰ ἀνατιναχθοῦν μὲ φωτιά στὴν πυριτιδαποθήκη: πρῶτο ὀλοκαύτωμα, ποὺ προκάλεσε μεγάλες ἀπώλειες καὶ στὸν ἐχθρὸ. Ὁ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης, ὁ σκιαθίτης λόγιος, στὸ βραβευθὲν θεατρικὸ ἔργο του «Ἡ Καταστροφή τῶν Ψαρῶν» (1876) γράφει σχετικὰ:

«Οἱ ἄπιστοι

[...]

Εἰς τὸ Φτελιὸ τὸ πρῶτον συνητήθησαν
Μὲ Ἑλληνας ἀνδρείως προστατεύοντας
τὸ ἔδαφος ἐκεῖνο τὸ παρθενικόν,
ὅπερ ποτὲ δὲν εἶχε διαφθεῖρει ποὺς
βαρβάρου. Μάχη ἦρξατο σφοδρὰ ἐκεῖ,
κι οἱ Τούρκοι αἰτίνας ἀπὸ τὸν Κάναλον
ἐνόμισαν ἀμέσως πῶς θὰ φθάσωσιν
ἐπὶ τὴν λειάν, ἄφωνοι εὐρέθησαν
ἐνώπιον Ἑλλήνων. Ἔπεσαν πολλοὶ ἐκεῖ
οἱ Τούρκοι. Τόσοι ὥστε τεῖχος τι
ἐσχηματίσθη ἀπὸ πτώματα ὠχρά.
Ἄλλ', ὃ θεέ μου, ἦσαν πολυάριθμοι.
Ὁ στρατὸς ὅλος ἐκ τῶν πλοίων ἀποβάς
τὸ ἄτυχον Φτελιὸ περιετύλιξε
μὲ ἐρυθρὰν ταινίαν ἀκατάβλητον
κι οἱ Ἑλληνας εὐρέθησαν πνιγόμενοι
πρὸ τοῦ χειμάρρου τούτου τοῦ βαρβαρικοῦ.
Ἐλπίς καμμία, σωτηρία οὐδαμοῦ.
Οἱ Τούρκοι πέριξ, ἄνωθεν ὁ οὐρανός,
θολὸς ἐκ τοῦ καπνοῦ τῶν τουφεκίων μας.
Μακρὰν ὁ πόντος ἦσυχαι κοιμώμενος.
Αἴφνης κροτοῦν τὰ πάντα, σείεται τὸ πᾶν.
Νομίζεις καταπίπτει τὸ στερέωμα,
ἢ σχίζονται οἱ βράχοι φλογιζόμενοι.
Βοή, κλαυθμὸς καὶ θρῆνος ὀλολυγμός,
καπνὸς καὶ τρικυμία καὶ κεραυνώσεις.
Σιγὴ κατόπιν νεκρικὴ κι ἐρήμωσις.
Οἱ Ἑλληνας μὴ θέλοντες νὰ πέσωσιν
εἰς χεῖρας τῶν βαρβάρων ἔθεσαν πῦρ
ἐντὸς τῆς πυριταποθήκης καὶ ἰδοὺ
οἱ πάντες ὑψηλὰ ἀνετινάχθησαν,
αὐτοὶ θανατωθέντες, ἀλλὰ φοβερὸν

Περπατώντας στα Ψαρά τὸ νησί τῆς χορταροστεφανωμένης δόξας

Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Νικολάου στὸν ὁμώνυμο λόφο.

ἐπενεγκόντες εἰς τοὺς Τούρκους θάνατον».

Δίπλα στὸ Φτελιὸ βρίσκεται ὁ ἀρχαιολογικὸς χώρος «Ἀρχοντίκι», ὁ ὁποῖος μαρτυρεῖ τὴν ἀπαρχὴ τῆς παρουσίας ὀργανωμένου οἰκισμοῦ στὰ Ψαρά τὴν Ὑστεροελλαδικὴ Μυκηναϊκὴ περίοδο (1000-1600 π.Χ.)· ἴσως καὶ στὴν Πρωτοελλαδικὴ περίοδο (2600 π.Χ.). Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ οἰκισμοῦ πιθανολογεῖται ὅτι ὀφείλεται στὴ σημαντικὴ θέση ποὺ κατεῖχε τὸ νησί στοὺς ἐμπορικὸς δρόμους τῆς ἐποχῆς.

Ἀπέναντι ἀπὸ τὸ «Ἀρχοντίκι» κεῖται τὸ νησάκι Δασκαλιό: ἄλλος τόπος ἠρωϊκῆς ἀντίστασης τῶν Ψαριανῶν στοὺς Τούρκους εἰσβολεῖς, ὅπου φαίνεται πῶς ἔδρασε ἓνας Δυτικομακεδόνας, ὁ Νάννος Τσοντζας ἀπὸ τὴν Κοζάνη. Ὅπως σημειώνει ὁ Ἰ. Κ. Βασδραβέλης:

«Δύναμις ἐκ 1200 πολεμιστῶν Μακεδόνων, διαταγῆ τῆς Κυβερνήσεως ἀπεστάλησαν εἰς τὰ Ψαρά ἵνα συμπολεμήσουν μετὰ τῶν Ψαριανῶν διὰ τὴν προστασίαν τῆς ἠρωϊκῆς ταύτης νήσου, ἀπειλουμένης ἐκ τῆς ἀποβάσεως ἀγημάτων. Ἐπικεφαλῆς τῶν Μακεδόνων τούτων ἐτάχθησαν οἱ ὀπλιτάρχαι τῆς Χαλκιδικῆς Γούλας Κασσανδρινὸς καὶ καπετὰν Κότας, ὁ Σκλαβοῦνος, ὁ Νάννος Τουρούτζιας Σιατιστεύς, ὁ Κοζανίτης Ἰωάννης Τσοντζας καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ὁ πρόκριτος τῆς Βάλτας Γιαννιός...»

Ὁ Δυτικομακεδόνας ἀρματολὸς καπετὰν-Νάννος, κατὰ κόσμον Ἰωάννης Τσοντζας, μαζί με τοὺς ὑπόλοιπους ὑπερασπιστὲς τοῦ Δασκαλιοῦ, κατὰφερε νὰ ἀποτρέψει τὴν κατάληψη τῆς νησίδας ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα σημεῖα ἀντίστασης στὴν ἄλωση τῶν Ψαρῶν ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς Τούρκους. Ὅπως σημειώνει ὁ Κωνσταντῖνος Νικόδημος:

«Ἡ δὲ γενομένη ἔφοδος εἰς Δ α σ κ α λ ἰ ὁ ἐπίσης ἀπέτυχε. Οἱ ἐχθροὶ πυροβολοῦντες ἀπὸ τὰ κανονοστάσια τοῦ Καραγιάννη προσεπάθουν καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης νὰ κάμωσιν ἔφοδον· οἱ εἰς τὸ Δ α σ κ α λ ἰ ὁ ἔλληνες ἦσαν οἱ ψαριανοί, Κυριάκος Δ. Μαμουίνης καὶ Νικόλαος Βελισσάριος καὶ ἕτεροι ὀκτώ· ἦτο δὲ καὶ ὁ ὀπλαρχηγὸς Ν ἄ ν ο ς με στρατιώτας ἐπτὰ. Ἀποκρουσθέντες οἱ ἐχθροὶ καὶ ἐνταῦθα ἀπεσύρθησαν».

Ὁ Ἀλέξ. Μωραϊτίδης ἀναφέρει, στὸ θεατρικὸ του «Ἡ Καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν», τὸν Νάννο (Τσοντζα) νὰ αὐτοθυσιάζεται στὸ Δασκαλιό, βά-

ζοντας φωτιὰ στὴν ἀποθήκη πυρίτιδας τῆς νησίδας:

«Ἀλλά, ἀκούσατε τὸ ὕστατον αὐτό.
Εἰς Δασκαλιὸ ὁμᾶς Ἑλλήνων ζωηρὰ
κατέσφαζε τοὺς Τούρκους καὶ ἠφάνιζεν.
Εἷς πλοίαρχος ὀθωμανὸς ἐκεῖ
τὰ πάνδεινα παθῶν τολμῶν ἀπέστειλε
Ψαριανὸν ναύτην νὰ προτεῖν ὑποταγὴν.
Ὁ ναύτης φθάνει καὶ παρουσιάζεται
εἰς τὸν στρατῶνα τῶν Ἑλλήνων δειλιῶν.
Ἦσαν ἐκεῖ πολλοί, ὁ Βελισσάριος,
ὁ Νάννος, ἄλλοι Ψαριανοὶ περιδοξοί,
βαρέως πληγωμένοι καὶ ἀκίνητοι.
Ὁ ναύτης λέγει: «Ἕλληνες ὀπλαρχηγοί,
οἱ Τούρκοι μέλλουν νὰ σᾶς περιποιηθοῦν
ἐὰν ὑποταχθῆτε. Προσκυνήσατε». Ὁ Νάννος, τέκνον τοῦ Ὀλύμπου
προσφιλὲς
καταφυγῶν εἰς τὰ Ψαρά καὶ μετασχὼν
τῆς νίκης καὶ τῆς ἡττης, ἄγριος εὐθὺς
ἐγείρεται ὡς μαύρη θύελλα βουνοῦ
καὶ μὴ ἀνοιξας κᾶν τὸ στόμ' ἀπάντησιν
νὰ δώσῃ εἰς τὸν βάνουσον πολεμιστὴν
τὰς χεῖράς του ἀπλῶν' εἰς τὴν πιστόλαν
του
καὶ ἐν τῷ ἅμα ὁ Συμυρλῆς πίπτει νεκρός.
Ἄλλ' ὅταν οἱ Τούρκοι ἐφθασαν πικνοὶ
ἐκεῖ,
οἱ Ἕλληνες εὐθὺς εἰς τὴν πυρίτιδα
πῦρ ρίψαντες ἀπέθανον ἐλεύθεροι».

Ὁ δὲ ἱερεὺς τῶν Ψαρῶν Μικὲς Δούκας, ἐπίσης δηλώνει τὴ θυσία, στὸ Δασκαλιό, τοῦ σχεδὸν πενητηκοντούτη Νάννου, ὅπως τὸν ἀναφέρει στὸ ἔργο του *Ἡμεροῦσια συμβάντα τῆς Ἀλώσεως τῶν Ψαρῶν*:

«Ὁ Νάννος σχεδὸν πενητηκοντούτης, σκεπτικώτατος καὶ γενναῖος, ἐδιωρίσθη ἐπὶ τοῦ νησιδίου Δασκαλιό, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου εἶχον δύο μεγάλα πολυβόλα, εἶχε πολλοὺς μετ' αὐτοῦ· πρὸ τοῦ πολέμου εἶπεν, ὅστις θέλει νὰ διαμῆνῃ, οἱ ἄλλοι νὰ ἀναχωρήσωσιν· ἔμειναν δὲ ὀλίγιστοι ἄνδρες γενναῖοι· ἐλθόντος δὲ τοῦ Ὀρλιαλάμπε με μίαν φρεγάδα καὶ πολεμοῦντος κατ' αὐτοῦ, μὴ δυναθέντος δὲ νὰ τοὺς βλάψῃ τὸ παράπαν, καθόσον ἀντεκρουέτο· ἐπενόησε ἄλλως νὰ τοὺς συλλάβῃ με ἀπάτην· ἐξῆλθεν ὁ ἴδιος μετὰ πολλῶν, καὶ τινος χριστιανοῦ, ὃν ἐξαπέστειλεν ἐξ ὀνόματός του, εἰπόντος αὐτῷ νὰ τοῖς εἴπῃ νὰ παύσῃ τὸ πῦρ καὶ ὀρκίζεται εἰς τὸν Προφήτην του νὰ τοῖς χαρίσῃ τὴν ζωὴν, καὶ νὰ τοῖς δώσῃ ἀξιώματα· ὁ δὲ Νάννος εἶπεν τῷ χριστιανῷ, ἄς ἔλθῃ ὁ ἴδιος μακρόθεν νὰ ὀμιλήσωμεν· παρουσιασθέντος δὲ τοῦ Ὀρλιαλάμπε, τὸν ἠρώτησεν ὁ Νάννος τί θέλει· τοῦ εἶπεν δὲ οὗτος νὰ ἔλθωσιν μετ' αὐτοῦ καὶ τοῖς χαρίζεται ἡ ζωὴ, νὰ τοῖς δώσῃ δ' ἐνταυτῷ ὁ Ναύαρχος καὶ ἀξιώματα. Τότε τῷ εἶπεν ὁ Νάννος, τί ἐνόμισας; ὅτι, ἐλεύθερος Ἕλληνας, θὰ προσκυνήσῃ βαρβάρους; Προτιμότερος εἶναι δι' ἡμᾶς ὁ θάνατος, παρὰ νὰ κλίνωμεν τὰς κεφαλὰς ἡμῶν εἰς ἄστατον καὶ βάρβαρον Δοβλέτιον· ὀρμησάντων δὲ τινῶν διὰ νὰ τὸν συλλάβωσιν, ἐξεκένωσεν ὄπλον κατ' αὐτῶν καὶ ἐφόνευσε δύο· πλησιασάντων δὲ κατόπιν πολλῶν διὰ νὰ τὸν συλλάβωσιν

Περπατώντας στα Ψαρά τὸ νησὶ τῆς χορταροστεφανωμένης δόξας

ἐξεκένωσαν αὐθις τὰ ὄπλα των ἕκαστος, ὁ δὲ Νάννος ἐξεκένωσε τότε ἐν πιστόλιον εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην καὶ οὕτω ἐγένοντο πάντες παρανάλωμα τοῦ πυρός ὑπὲρ πατρίδος καέντες μετ' αὐτῶν δὲ καὶ οἱ ὀρμήσαντες Τοῦρκοι οἱ ἀποπειραθέντες νὰ τοὺς συλλάβωσι, κατεκάεσαν πάντες ἁμοῦ ... »

Τὴν Καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν ἐξήση, ἦταν παρὼν καὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιζήσαντες μάλιστα, ὁ Δυτικομακεδόνας, γεννηθεὶς στὰ Γρεβενά, ὄπλουργὸς καὶ τυπογράφος Κωνσταντῖνος Δημίδης (Γρεβενά 1789-Ἀθήνα 1869). Μὲ τὴν ἔναρξιν τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821 ἦλθε στὰ Ψαρά μετ' ἀπόκλησιν, ὡς ὄπλουργός. Θεωροῦσε δὲ τὰ Ψαρά ἀπόρητα. Ὑπηρετήσε ὡς ναύκληρος ὑπὸ τὸν ψαριανὸ ἀγωνιστὴ Ἀποστόλη Νικολῆ, ἐνὸς συγχρόνως κατασκεύασε ἰδιοχείρως τυπογραφεῖο ὅπου τύπωνε, σὲ συνεννόησιν μετ' τὴ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν, τὰ διαβατήρια καὶ ἄλλα ναυτικὰ ἔγγραφα γιὰ τὰ Ψαριανὰ καράβια καὶ τὶς προκηρύξεις τῶν Ψαρῶν. Εἶχε μάλιστα προγραμματισθεὶ ἡ ἔκδοσις ἑφημερίδας στὰ Ψαρά, ἀλλὰ ἡ ἄλωση τοῦ νησιοῦ δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἔκδοσιν. Αὐτὰ μνημονεύει γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ Κωνσταντίνου Δημίδου στὰ Ψαρά, καὶ ὁ ἀγωνοθέτης τοῦ Νικοδημίου θεατρικοῦ διαγωνισμοῦ, Κωνσταντῖνος Νικόδημος, ποὺ βράβευσε στὸν Ἀλέξανδρο Μωραϊτίδη, στὶς 6 Ἰουνίου 1876, γιὰ τὸ δρᾶμα τοῦ «Ἡ καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν». Ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας παρέδωσε τὸ χρηματικὸ βραβεῖο ἐκ χιλίων δραχμῶν στὸν νικητὴ, ὁ δὲ ἀγωνοθέτης Κωνσταντῖνος Νικόδημος ἔθεσε στέφανον δάφνης ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδη.

Ἀκόμη, στὸ ἔργο τοῦ *Υπόμνημα τῆς νήσου Ψαρῶν*, ὁ Κ. Νικόδημος σημειώνει σχετικὰ μετ' τὴν παρουσίαν καὶ τὴν δραστηριότητα τοῦ Κ. Δημίδου ὡς τυπογράφου:

«Ἡ τυπογραφία αὕτη δὲν εἶχε φθάσει εἰς τὰ Ψαρά μέχρι τῆς πτώσεώς των· ἀλλὰ παροικῶν ἐκεῖ ὁ Κωνσταντῖνος Δημίδης, τυπογράφος, ἀπὸ τὸ 1822, καίτοι μὴ ἔχοντες ὑλικὸν οἱ Ψαριανοὶ διὰ κατασκευὴν τυπογραφίας εἰς τὴν νήσον των, ἐπειδὴ δὲν εἶχον κοινωνίαν μετὰ τὰς Τουρκικὰς πόλεις διὰ νὰ προμηθευθῶσιν ἐν εὐκολίᾳ, κατῴρθωσαν ὁμοῦ καὶ ἐπρομηθεύθησαν ὑλικὸν καὶ τὸ παρεχώρησαν εἰς τὸν Δημίδην, ὅστις κατασκεύασε τὰ ἀναγκαῖα ἐργαλεῖα, ἔχουσε τυπογραφικὸν χαρακτήρας καὶ ἐσύστησεν ἐν μικρὸν πειστήριον, ὅπου ἐτύπωνε τὰ διπλώματα τῶν καταδρομικῶν πλοίων καὶ ἄλλα μικρὰ ἔγγραφα καὶ προσκλήσεις τῆς στρατολογίας τῶν στρατιωτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἔλαβον μέρος εἰς αὐτὰς τὰς ἐνθυμοῦμαι.

Πρὸς ἅπαντας τοὺς ἀγωνιζομένους, ὑπὲρ τῆς

ιεράς

ἐλευθερίας τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους

Ἐ λ λ η ν ε ς!

Ἡ νήσος ἡμῶν Ψαρά, εἰ καὶ μικρὰ τὸ μέγεθος, καὶ ἡ γῆ ἡμῶν ἄκαρπος, ἡ μεγάλῃ φήμῃ, ἦν ἔδειξαν, καὶ δεικνύουν καθημερινῶς τὰ τέκνα τῆς, σᾶς προσκαλεῖ νὰ συναγωνισθῆτε κτλ.

Προϊόντος τοῦ χρόνου ἠύξησε τοὺς χαρακτήρας ὁ Δημίδης ἐτοιμάζων τὴν ἔκδοσιν μικρᾶς ἑφημερίδος, ἣτις ἤθελεν ἐκδοθῆ ἐὰν δὲν ἐπῆρχετο ὁ καταστροφὴ των».

Μάλιστα, ὁ Κ. Δημίδης ἀνέλαβε νὰ ἐκπαιδεύσῃ στὴν τέχνη τῆς τυπογραφίας καὶ τὸν ἴδιο τὸν Κωνσταντῖνο Νικόδημο:

Τὸ Φτελιό.

«ἀνίδεον τῆς θείας ταύτης τέχνης ὄντα ὀλοτελῶς καὶ προθυμούμενον ὁσάκις ἐσχόλαζεν ἐκ τῶν πολεμικῶν ἔργων».

Τὴν παρουσίαν τοῦ στὰ Ψαρά μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κ. Δημίδης:

«Διασωθεὶς, ἀγαθῇ τύχῃ, ἐκ Κυδωνιῶν, καὶ ἀποφυγὼν τὸν θάνατον καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν, μετέβην εἰς Ψαρά, ὅπου ἐδούλευον τὴν αὐτὴν τέχνην. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ εὐκαιρίας τυγχάνων, κατασκεύαζον τὰ πρωτότυπα τῶν χαρακτήρων, τὰς μήτρας, τὰς χύτρας κτλ... Ἄν δὲ τις πατριώτης φιλόκαλος θέλῃ νὰ συστήσῃ τυπογραφίαν ἰδίαν, καὶ ἔχει χρεῖαν χαρακτήρων, ἠμποροῦμεν προθύμως νὰ τοῦ χύσουμεν ὅποσους θέλει... Ὁ Πατριώτης Κ. Δημίδης ἐκ Γρεβενῶν».

Σὲ νεκρολογία γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Δημίδην, ποὺ δημοσιεύεται στὴν ἑφημερίδα *Μέριμνα*, στὶς 21 Μαρτίου 1869, καὶ ὑπογράφεται μετ' ὄνομα ψευδώνυμο «Εἷς ἰδιώτης», σημειώνεται:

«Ἀρξάμενον τοῦ ἀγῶνος προσεκλήθη παρὰ τῶν Ψαριανῶν καὶ μετέβη εἰς τὴν νήσον των, ὅπου διὰ τῆς τότε πολυτίμου τέχνης του συνετέλει εἰς τὸν καταρτισμὸν τῶν ὄπλων τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ, τοῦ ὁποῦ καὶ αὐτὸς μετέσχε καταταχθεὶς καὶ ὡς στρατιώτης ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ναυάρχου Ἀποστόλη. Ἀλλ' ὁ ἄξιός αὐτὸς ἀγωνιστής, ἐκτὸς τῶν

Τὸ μονύδριον τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου ὅπου ὁ Κων. Δημίδης ἔστησε τὸ τυπογραφεῖο τῶν Ψαρῶν.

Περπατώντας στα Ψαρά τὸ νησί τῆς χορταροστεφανωμένης δόξας

Ἡ «Δόξα», ἀπὸ τῆ «Μαύρη Ράχη», ἐπισκοπεῖ ἀνύστακτα τὸ πέλαγος.

φονικῶν ὄπλων, μετεχειρίσθη τεχνουργήσας καὶ τὰ διὰ γραμμάτων ὄπλα· διότι κατασκευάσας χαρακτηῖρας τυπογραφικούς καὶ μικρὸν πιεστήριον, καὶ δι' αὐτῶν συστήσας τυπογραφεῖον ἐξέδιδε τὰ διαβατήρια καὶ τὰς προκηρύξεις τῆς κοινότητος τῶν Ψαρῶν, ὅπου διετέλεσεν ἀόκνως ὑπηρετῶν μέχρι τῆς κατὰ τὸ 1824 καταστροφῆς...»

Μὲ τὴν φροντίδα τοῦ π. Εὐαγγέλου Φιαμοῦ, ἐφημερίου τῶν Ψαρῶν, ὁ περιηγητὴς τοῦ νησιοῦ μπορεῖ νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸν δῆτρουλλο ναὸ τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου –μονύδριον, μετόχιον τῆς Ἱ. Μ. Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Ψαρῶν– ὅπου σώζονται ἐλάχιστα λείψανα τοῦ ἱστορικοῦ τυπογραφείου ποὺ συνέστησε ὁ Δημῖδης.

Ἡ μονὴ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἔργο κολλυβάδων Ἁγιορειτῶν Πατέρων στὰ μέσα τοῦ 18^{ου} αἰ., παρὰ τὴν μεγάλη καταστροφὴ καὶ ἐρήμωσή της τὴν ἐποχὴ τῆς Καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν ἐν τούτοις ἀνοικοδομήθηκε καὶ διατηρεῖ τὴν αἴγλη καὶ τὴ μοναστικὴ ἰσχυραστικὴ ἀνάτασή της, τὸν πνευματικὸ καὶ ὑλικὸ πλοῦτο της, εὐρισκόμενη σὲ ἓνα μοναδικὸ φυσικὸ περιβάλλον στὰ βορειοανατολικά τῆς ἠρωϊκῆς νήσου. Ἐδῶ τὰ νανάγια τῆς βιοτικῆς θαλάσσης εὐρισκαν, σὲ προγενέστερους χρόνους, τὴν προστασία καὶ φιλοξενία τοῦ Σταυροῦ, τὴ σκέπη καὶ εὐσπλαχνία τῆς Παναγίας στὸ καταναυκτικὸ περιβάλλον τοῦ μοναστηριοῦ. Ὁ ἐπισκέπτης τῆς Μονῆς στοχάζεται τὸ ἐφήμερο τῆς ἀνθρώπινης μοίρας καθὼς ἀπολαμβάνει τὶς εὐωδιὲς τῆς γῆς καὶ θαυμάζει τὰ χρώματα τῆς ἀνατολῆς καὶ τοῦ δειλινοῦ.

Δυτικὰ τῆς πόλης τῶν Ψαρῶν δεσπόζει, στὸν ὁμώνυμο τοῦ ναοῦ λόφο, ὁ ἱστορικὸς περικαλλὴς ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἀνεγερθεὶς περὶ τὸ 1785 καὶ ἀποπερατωθεὶς τὸ 1793, Ὁ ναὸς ἄντεξε στὰ πλήγματα τῆς Ἀλώσεως καὶ Καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν ἀλλὰ καὶ τοῦ πανδαμῆτορος χρόνου. Εἶναι ὁ ναὸς ὅπου προσευχόταν ὁ Κανάρης γιὰ τὴν ἐπιτυχή ἐκβαση τῆς δράσης του ὡς πυρπολητοῦ ἀλλὰ καὶ ὅπου δὲν παρέλειπε μετὰ τὶς πολεμικὲς ἐνέργειές του κατὰ τῶν Τούρκων νὰ προσέρχεται γιὰ νὰ λειτουργηθεῖ καὶ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν Θεὸ γιὰ τὴν ἐπιτυχή ἐκβαση τῶν κατὰ θάλασσα ἀγώνων του.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἦταν ἐπίσης τόπος, ὅπου γενναῖα ἀντιστάθηκαν οἱ ὑπερασπιστὲς τοῦ νησιοῦ στοὺς ἐπιτιθέμενους. Γράφει –σὲ μετάφραση τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη– ὁ Θωμᾶς Γόρδων στὸ ἔργο του, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*:

«Ἐξακόσιοι Μακεδόνες ἐρρίφθησαν εἰς τὸ ὄχυρὸν μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὑπερασπιζόμενον ἀπὸ 24 κομμάτια κανόνια καὶ ὅπου εἶχον τοποθετήσῃ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα των».

Κάτω ἀπὸ τὸν λόφο τοῦ Ἁγίου Νικολάου βρίσκεται ὁ τόπος ὅπου βρισκόταν ἡ οἰκία στὴν ὁποία ζούσε ὁ Κων. Κανάρης. Ἐκεῖ σήμερον ὑφίσταται προτομὴ τοῦ Κανάρη δωρεὰ τοῦ ΓΕΣ στὰ 1979.

Στὶς μέρες μας στὸ ὕψωμα τοῦ Ἁγίου Νικολάου πνέουν μόνον αὔρες θαλασσινῆς, μελέμια εὐεργετικά, αἰγαιοπελαγίτικα· ποὺ δροσίζουν ἀπὸ τὸ θερινὸ καῦμα τὰ σώματα καὶ ἀνοίγουν τοὺς πνεύμονες γιὰ νὰ δεχθοῦν μὲ ἀπληστεία τὸν ἐν τὴν πνοὴν τῶν δροσερῶν ἀνέμων. Ἀνακουφίζουν, ἀναπαύουν τὸν ἐν τὴν βῆθι εὐρισκόμενον ἄνθρωπο, ἀναψύχουν τὰ ἐσώτερα του καὶ κάνουν τὶς ψυχῆς νὰ βλέπουν ὄνειρα στὰ κύματα ποὺ ἔρχονται καὶ νεροφιλοῦν ἀδιαλείπτως τὰ ρόδινα ἀκρογιάλια τῆς ἠρωϊκῆς, γόησας νήσου, μὲ τὴν ἀνεξάντλητη σὲ ποικιλία, μυστήριο καὶ μεγαλοπρέπεια φύση της.

Ἀνατολικά τῶν Ψαρῶν ὁ φάρος τοῦ νησιοῦ, ὁ φανὸς ὁ ἐναντι τῆς πρὸς τὴν Χίον θάλασσα: ἓνα κτήριον καλὸ, ἓνας φανὸς καλλίτερος καὶ μῖα θεὰ καλλίστη. Κάτω ἡ ἀκτή:

«ἀναμέσον οἰδαλέων ὑγρῶν βαράθρων καὶ κευθμώνων ἀπίστου ἀγρίας θαλάσσης»

Τὸ φῶς του, σὰν γήινο ἀστέρι, καθοδηγεῖ εὐεργετικά, ἀπὸ ἀπόσταση πολλῶν μιλίων, τὸν πηδαλιούχο ναυτίλο τῆς νύχτας ποὺ παρπλέει μεταξὺ Χίου καὶ Ψαρῶν.

Ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς Μαύρης Ράχης, ἡ γαλακτώδης αὐγὴ ἀναγγέλει τὴν ἐμφάνιση τῆς ἡμέρας ἐνῶ ἡ δύση, μὲ τὸ βαθὺ τῆς ἀλουργίδος χρῶμα της, θελκτικὴ, μελαγχολικὴ, ρεμβώδης, νοσταλγικὴ, ἀποχαιρετὰ τὴν ἡμέρα καὶ τὶς ἀμμόδεις παραλίες τῶν κόλπων καὶ τοὺς ξηροὺς θαμνοσκεπεῖς ριγανοβριθεῖς λόφους τοῦ ἀνεμόβλητου νησιοῦ. Ἡ γοητεία τῶν Ψαρῶν δὲν βρίσκεται μόνον στὸ ἀδαπάνητο (ἀκόμη) φυσικὸ περιβάλλον τους ἀλλὰ στὴν ἱστορικὴ καὶ πολιτισμικὴ διαδρομὴ τους ποὺ ἀπαιτεῖ παραθεριστές, περιηγητές, φιλοξενούμενους, ὄχι «τουρίστες». Οἱ Ψαριανοί, φιλόξενοι, εὐγενεῖς, εὐχάριστοι, εὐφυεῖς, καλοπροαίρετοι, κληρονόμοι ἐνὸς ἠρωϊκοῦ παρελθόντος –ποὺ εἶναι παρὼν σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς καθημερινότητος καὶ στὰ τοπόσημα τοῦ νησιοῦ τους– εἶναι τὸ συγκριτικὸ πλεονέκτημα ποὺ καθιστᾷ τὰ Ψαρά τόπο ἐπιλογῆς γιὰ σκεπτόμενους ἐπισκέπτες, γιὰ ὁδοιπόρους τῆς ζωῆς ποὺ ζητοῦν μὲ λαχτᾶρα τὴ γαλήνη τῆς ψυχῆς τους, τὴν ἀπλότητα, τὸ ἄρωμα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, καὶ ὄχι γιὰ ἄπληστους, ἀπαιτητικούς καταναλωτὲς τοῦ τόπου ποῦ, σὲ βάθος χρόνου, θὰ ὀδηγοῦσε τὰ Ψαρά, τὴν πεφιλημένην νῆσον τους, σὲ παρακμὴ· ὅπως ἔγινε σὲ ἄλλους τόπους.

Στὸ ἐσωτερικὸ, στὴν ἐνδοχώρα τῶν Ψαρῶν, λευκάζοντα ἐκκλησιδία, ναῖδρια καὶ ναοί, –μαρτυρικὰ τῆς ὀρθόδοξης πίστεως καὶ παράδοσης τοῦ τόπου–, χαμηλὴ θαμνώδης βλάστηση, μικροὶ ἀγροτικοὶ οἰκίσκοι καὶ κηπάρια, ἀνεμόμυλοι, φρέατα ὑδροφόρα, σκιρτήματα αἰγῶν, βόμβος μελισσῶν καὶ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ συνθέτουν ἓνα ἀπέριττο τοπίο, ποὺ στὰ χρόνια τῆς Ὄθωμανοκρατίας κατόρθωσαν νὰ θρέψουν, μὲ τὴν ἀρωγὴ καὶ τῆς σπουδαίας ναυτοσύνης τοῦ τόπου, χιλιάδες Ψαριανούς καὶ ἐπισκέπτες τῆς μικρῆς σὲ μέγεθος ἀλλὰ μεγάλης σὲ ἱστορία καὶ πολιτισμὸ νήσου.

Τώρα, ἡ «Δόξα τῶν Ψαρῶν», μαρμαρωμένη πλέον, ἀτενίζει, ἀντικρύζει, ἀγναντεύει, ἐπισκοπεῖ τὸ πέλαγος, μήπως τυχὸν καὶ πάλι ἐμφανιστεῖ ἡ ἐξ Ἀνατολῶν ἀπειλὴ γιὰ τὸ νησί καὶ τὴν Ἑλλάδα· γιὰ νὰ ζωντανέψῃ πάλι καὶ νὰ περπατήσῃ στοὺς δρόμους τῆς Μαύρης Ράχης.

Κωνσταντῖνος Σπ. Τσιώλης